

Zofia Zasacka

Biblioteka Narodowa

ORCID: 0000-0002-3437-5578

Czytelnicy i społeczne obiegi książek

Uczestnictwo Polaków w kulturze pisma jest obserwowane w badaniach stanu czytelnictwa prowadzonych przez Bibliotekę Narodową poprzez szczególną praktykę – czytanie książek. Ujmujemy ją w kontekście innych praktyk lekturowych przy użyciu innych mediów, a także praktyk kulturowych, m.in. form spędzania czasu. Książka jest więc traktowana jako podstawowe medium kultury pisma. Określa ją materialna integralność – zamknięty korpus tekstu, ograniczony oprawą, na której widnieje tytuł i nazwisko autora (Bolter 2014, Godlewski 2008). W epoce kultury cyfrowej i wielu metod digitalizacji tekstu, a także procesów remediacji pojawia się nowa kulturowa przestrzeń dla tekstu elektronicznego oraz przekształceń jego obecności i obiegu w sieci (Chartier 2019). W efekcie od co najmniej dwóch dekad książka przeobraża się jako materialny nośnik tekstu. Zmiany technologiczne wpłynęły na procesy powstawania i publikowania książek w środowisku cyfrowym – wykorzystywane są możliwości komunikacji autora, wydawcy i czytelnika, nowe sposoby upowszechniania, marketingu oraz sprzedaży publikacji, które nadal są nazywane książkami. W efekcie, jak to formułują badacze przemian piśmienności (Condon-Garcia i in. 2013: 15–16; Maryl 2010) następuje transformacja od książki w sieci, będącej określonym przedmiotem przeniesionym do środowiska cyfrowego, po książkę jako sieć – system relacji i komunikacji w internecie. Przenikają się role twórcy i odbiorcy, a wyspecjalizowane aplikacje pozwalają na współtworzenie tekstu (Mirra, Morrell, Filipiak 2018; Kobus 2018). Jednym z przykładów jest funkcjonowanie serwisów czytelniczych typu Wattpad, które polegają na równoległym odbiorze tekstów, ich komentowaniu oraz tworzeniu ciągów dalszych lub zupełnie nowych utworów (Zasacka 2020: 124–127). Jednak możliwości te w różny sposób są wykorzystywane przez czytelników, zależnie od kompetencji cyfrowych i biografii czytelniczej, charakteru samego tekstu, celu lektury, dostępności tekstu etc.

Wielowymiarowość funkcji lektury książkowej

Przemiany technologiczne i społeczne, dotykające procesów tworzenia, produkcji i dostępności tekstów, zmieniają także umiejętności i kompetencje związane z piśmiennością. Uwzględniają to sposoby definiowania czytania w badaniach śledzących postępy edukacyjne (Biedrzycki i in. 2020). Z perspektywy psychologii edukacji czytanie opisywane jest jako zespół zintegrowanych umiejętności na różnych poziomach: technicznym, semantycznym i krytyczno-twórczym (Brzezińska 1987), pozwalających na dosłowne i przenośne rozumienie tekstu, a także na refleksję nad nim, jego ocenę. Umiejętności te służą nie tylko odtwarzaniu sensów zawartych w tekście, ich selekcji i interpretacji, ale też ich krytycznej ocenie i wykorzystaniu we własnym doświadczeniu do określonych celów w specyficznych kontekstach. Taka perspektywa przenosi uwagę nie tylko na rozumienie tekstu, ale i na tworzenie znaczenia w wyniku interpretacji oraz umiejętność zastosowania go w życiu. Czytelnik może korzystać z wielu funkcji czytania, uczy się „używania” (Felski 2016; Fiske 2006) tekstów, książek, literatury do własnych potrzeb. Wszystkie te czynniki skłaniają do obserwowania funkcji lektury książkowej poprzez jej wielowymiarowość. Rozpoczynając od ram indywidualnej recepcji literatury pięknej ukształtowanej na drodze biografii czytelniczej (Rosenblatt 1994; Lahire 2003), poprzez genderowe drogi socjalizacji do czytania (Zasacka 2020: 46–58; Logan, Johnston 2009), aż po określone ramy sytuacyjne lektury (Ankudowicz 1982). Takie wielowymiarowe ujęcie czytania jest rozwijane w socjologicznych studiach praktyk czytelniczych analizowanych w prezentowanych w artykule badaniach.

Ogólnopolskie sondaże społecznego zasięgu książki prowadzone w Bibliotece Narodowej mieszczą się w tradycji teoretycznej, która traktuje czytanie jako praktykę społeczną ulokowaną w społeczno-kulturowym kontekście (Burton, Hamilton, Ivanič, 2000 Ankudowicz 1982). Jest to perspektywa antropologii kulturowej i socjologii, gdzie czytanie jest postrzegane jako element piśmienności oraz habitus z nim związany, zinternalizowane uniwersum doświadczeń kulturowych przypisanych umiejętnościom czytelniczym (Zasacka 2020).

Spółeczny zasięg książki – metodologiczne ramy badania

W niniejszym artykule posługuję się analizami wyników ogólnopolskich badań społecznego zasięgu książki realizowanych na przełomie lat 2014–2021 (m.in. Dawidowicz-Chymkowska, Michalak 2015; Koryś i in. 2017; Zasacka, Chymkowski 2022), ze szczególnym uwzględnieniem ostatnich czterech pomiarów. Były to badania sondażowe: realizowane przed pandemią Covid-19 w listopadzie 2019 roku, trzy pomiary w okolicznościach pandemicznych, w powtarzonym od lat terminie na przełomie listopada i grudnia w 2020 i 2021 roku, oraz dodatkowo w marcu w 2022 roku. Ostatnie, omawiane tu badanie miało miejsce w czasie słabnącej kolejnej fali pandemii Covid 19 i stopniowo zanikających ograniczeń w funkcjonowaniu instytucji publicznych i kulturalnych, organizacji pracy zawodowej i edukacji.

Prezentowane badania realizowano metodą CAPI (Computer Assisted Personal Interview) na ogólnopolskiej reprezentatywnej próbie Polaków w wieku co najmniej

15 lat, liczącej około 3 tys. respondentów. Ich celem było śledzenie ciągłości i zmian w postawach i praktykach czytelniczych Polaków. Szczegółowe pytania badawcze dotyczyły tego, jak licznie Polacy czytają książki, jakie cechy społeczno-demograficzne określają czytelników książek, jakie są ich strategie czytelnicze (m.in. format czytanych tekstów), jakie tytuły i jakie typy publikacji cieszą się największą popularnością, jakie są sposoby pozyskiwania czytanych lektur itp.

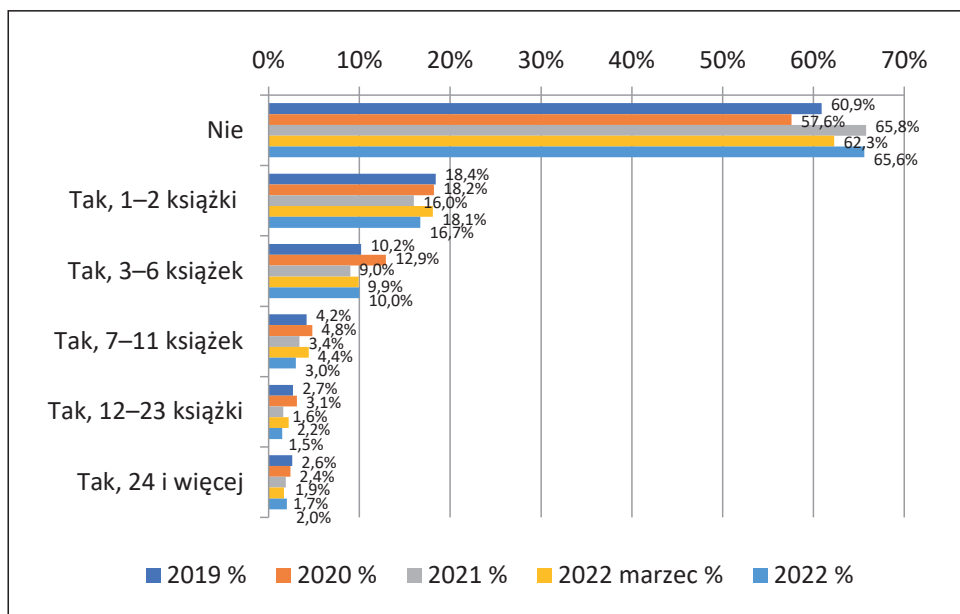
W ogólnopolskim badaniu społecznego zasięgu książki zadawano respondentom, powtarzane od początku lat 90., pytanie o książki czytane w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Pytanie jest otwarte i ma mocno inkluzyjny charakter, dotyczy wszystkich książek czytanych w określonym czasie: i tych, które wybrano ze względu na pracę naukową czy zawodową bądź edukację, i tych, które były lekturą czasu wolnego, czytana poza wszelkimi obowiązkami, a także książek czytanych dzieciom, wnukom lub młodszemu rodzeństwu. Brano również pod uwagę wszelkie publikacje książkowe, niezależnie od formatu (wersja papierowa czy cyfrowa), w którym były czytane – włączając przy tym różne strategie czytelnicze: czytanie fragmentów, porzucanie lektury przed jej końcem.

Czytelnicy i nie-czytelnicy

Większość Polaków w wieku powyżej 15 roku życia deklaruje, że nie czyta książek – w marcu 2022 roku takich osób było 62%. Wśród nie-czytelników 19% stanowią osoby, które nigdy ich nie czytały, 54% czytały tylko w szkole, a pozostałe zadeklarowały, że ostatnio zaniechały czytania książek, choć kiedyś to robiły częściej. Nie-czytelnicy to częściej mężczyźni, zwłaszcza posiadający zasadnicze zawodowe wykształcenie, mieszkańcy małych miast i wsi, osoby powyżej 70 roku życia.

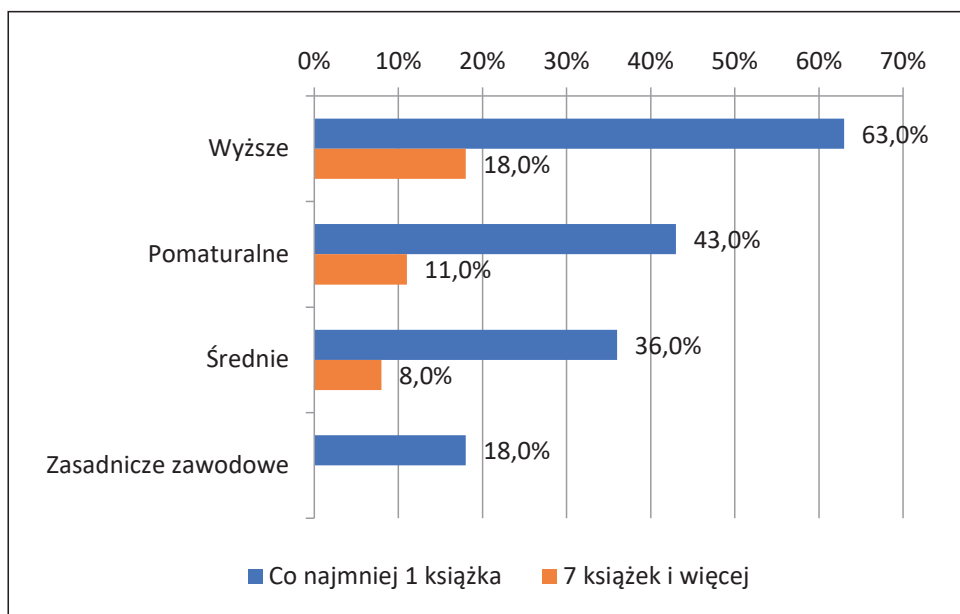
Systematycznie prowadzone badania czytelnictwa w BN wskazują, że od 2008 roku utrzymuje się trend świadczący, że około 36–39% ogółu Polaków to czytelnicy, co znaczy, że są to osoby, które potwierdziły, że w ciągu 12 miesięcy od momentu realizacji badania czytały co najmniej jedną książkę. Prawdopodobieństwo bycia czytelnikiem zwiększa młody wiek obejmujący okres edukacji szkolnej lub akademickiej, bycie kobietą oraz wyższe wykształcenie. Różnica odsetka, w wynikach badania z marca 2022 roku, między czytelnikami książek wśród osób, które ukończyły edukację na zasadniczym wykształceniu zawodowym (17%), a tymi, które osiągnęły wyższe wykształcenie (63%) wyniosła aż 46 punktów procentowych. Analizy kolejnych pomiarów zasięgu książki w Polsce dowodzą, że w populacji czytelników dominują młode, aktywne zawodowo, dobrze wykształcone mieszkanki wielkich miast (m.in. Zasacka, Chymkowski 2023).

Z wieloletnich badań ogólnopolskich (i nie tylko) czytelnictwo, zwłaszcza czytanie książek, koreluje z wyższą pozycją społeczną – nadal w Polsce osoby nieczytające książek znajdują się na niższych szczeblach społecznej drabiny hierarchii dochodu i prestiżu zawodowego (Dawidowicz-Chymkowska, Michalak 2015; Chymkowski, Zasacka 2023; Straus 2006).

Wykres 1. Czytelnicy co najmniej jednej książki w ciągu roku w latach 1919–2022

Źródło: Biblioteka Narodowa (dane niepublikowane).

Wykres 2. Poziom wykształcenia a czytanie książek (marzec 2022 roku, N=2009)

Źródło: Biblioteka Narodowa (Zasacka, Chymkowski 2022: 12).

Utrzymuje się elitaryzm czytania książek, kiedy podstawowym korelatem czytania staje się nie średnie, jak jeszcze w latach 90., ale wyższe wykształcenie. Powyższe wyniki świadczą, że czytelnicy książek to coraz bardziej grupa homogeniczna, zwłaszcza pod względem wykształcenia. Należy jednak odnotować, że pomimo wzrostu odsetka osób z wykształceniem wyższym (GUS 2022)¹, zwłaszcza wśród kobiet, nie powiększyła się grupa czytelników w społeczeństwie.

Dostrzegamy kontynuację zaobserwowanego w pierwszej dekadzie XXI wieku wyraźnego spadku ilości czytanych książek w ciągu roku, który od 2008 roku nie ulega w zasadzie istotnym zmianom (Dawidowicz, Michalak 2015; Wolff 2012). Nie jest to jednak tylko polski trend (Jones 2022) – spadek intensywności czytania jest zjawiskiem globalnym, a ostatnio dodatkowo czas pandemii nie sprzyjał lekturze spontanicznej. Przyczyn tego trendu upatruje się m.in. w upowszechnieniu nowych mediów i internetu, związanych z tym zmian stylu życia czy wspomnianych na wstępie przemian funkcji książki, w tym jej znaczenia jako skarbcza informacji, wiedzy etc. (Wolff 2012).

Odsetek Polaków nieczytających książek sięgający 62–64% jest stosunkowo duży, na przykład w porównaniu ze społeczeństwem czeskim (Travnicek 2021). Trudno naukowo ocenić, w jakim stopniu współczesne praktyki czytelnicze i obecność lektury książkowej w stylu życia jest schedą przeszłości, podziałów jeszcze mocno obecnych w okresie międzywojennym, licznych grup niepiśmiennych Polaków (Mauersberg, Walczak 2005) na wsi i w środowiskach robotniczych, zwłaszcza na terenach dawnego zaboru rosyjskiego. Jednocześnie silnie był obecny w polskiej kulturze etos inteligentki (Siekierski 2000: 27–38; Cywiński 1971) wymagający zaangażowania w sprawy publiczne, wrażliwości społecznej, w tym także aktywnego uczestnictwo w kulturze i znajomości kanonu kultury narodowej. Taka postawa była konsekwencją funkcji, jaką przypisywano w epokach romantyzmu i pozytywizmu rodzimej literaturze pięknej – orężu w walce z wynarodowieniem i o postęp cywilizacyjny i społeczny. Dla wielu pokoleń dążących do społecznej emancypacji edukacja, a w tym i czytanie książek, było drogą awansu społecznego (Chałasiński 1938; Siekierski 2000), a czytanie literatury pięknej atrybutem pozycji, do której aspirowano. Lata PRL-u, a zwłaszcza jego początki, przyniosły cenzurę i propagandę państwa socjalistycznego, określającą życie literackie i społeczne obiegi książek (m.in. Kondek 1999). Taką spuściznę przejmują czas transformacji ustrojowej i wprowadzenie gospodarki wolnorynkowej od roku 1989. Kanon szkolny polskiej literatury, wyznaczający standardy literackie wyborów oraz recenzje uznanych krytyków, zderzyły się z wolnym, komercyjnym rynkiem książki, procesami globalizacji, nowymi formami marketingu, obiegu informacji o książce w sieci i trendami w literaturze. Najnowsze badania społecznego zasięgu książki, ukazując mapę wyborów czytelniczych Polaków, pozwalają na obserwację efektów owej konfrontacji obiegu kultury klasycznej i uznanej przez znawców literatury pięknej z obiegiem kultury i literatury popularnej.

¹ „Najbardziej dynamiczny wzrost (ponad 30 proc.) został odnotowany w odniesieniu do osób o wykształceniu wyższym, których udział zwiększył się z 17,1 proc. w 2011 r. do 23,1 proc. w 2021 r. (wzrost o 6 p. proc.) wśród ogółu ludności w wieku 13 lat i więcej. [...] W 2021 roku 19 proc. mężczyzn ukończyło szkoły wyższe. Natomiast wśród kobiet było to 26,9 proc. Oznacza to, że przeszło co czwarta kobieta posiadała dyplom ukończenia studiów wyższych.”

Społeczna natura lektury

Największe znaczenie dla rozpoczęcia obiegu książki mają społeczne relacje towarzyszące lekturom (Zasacka 2020; Burton, Hamilton, Ivanič 2000; Krraykamp 2003; Long 2012). Nieobecność czytelników w otoczeniu społecznym zmniejsza szansę podjęcia lektury książkowej. Istotny jest więc przykład w najbliższym świecie społecznym innej osoby czytającej, rekomendującej książkę, wyrażającej opinie o niej, a nawet ją pożyczającej. Jednocześnie czytanie jest praktyką, która wymaga pozytywnego do niej stosunku – czytają książki ci, którzy lubią to robić. Osoby, które nie lubią czytać, rzadko podejmują lekturę, jeśli nie jest wymuszona poprzez obowiązek, np. edukacyjny. Z kolei pozytywnemu stosunkowi do czytania towarzyszy obecność książki i czytelników wśród członków rodziny i przyjaciół, co w efekcie sprzyja też czytaniu.

Społeczny obieg książki

Społeczny obieg książek świadczy o ich obecności w komunikacji społecznej, która nadaje społeczny sens praktykom czytelniczym. Lektura przestaje być zajęciem intymnym, jednostkowym, staje się podstawą wymiany symbolicznej, zaczyna też pełnić pewne funkcje w interakcjach społecznych, nie tylko związane z samym tekstem (Lalewicz 1985). W prezentowanym badaniu społeczny obieg książki opisują dane o typach czytanych książek, a także źródłach informacji o nich czy sposobach ich pozyskiwania.

Pojęcie społecznego obiegu książki jest zapożyczzone od Stefana Żółkiewskiego (Żółkiewski 1973), który studiował kulturę literacką w określonym kontekście społeczno-historycznym i uwzględniał swoistość potrzeb czytelniczych przypisanych do różnych tekstów literackich. Prezentowane analizy nie wkraczają na obszar recepcji literatury, zatrzymują się w szczególnym momencie, jaką jest deklaracja czytelnika o dokonanym wyborze lekturowym. Zastosowane procedury analityczne należą już do badacza, który owe czytane publikacje książkowe poddaje klasyfikacji. Dorobek studiów nad kulturą popularną (Fiske 2006), a także socjologii literatury (np. Petersen, Kern 1996) i studiów nad rezonansem czytelniczym (m.in. Felski 2016; Rosenblatt 1994) dowodzą, że odbiór nieeksperycki, „potoczny”, pozwala w różny sposób odczytywać tekst literacki i różne odnajdywać satysfakcje w lekturze. Socjologowie kultury (Roger, Petersen 1996) już prawie trzydzieści lat temu wskazywali na procesy demokratyzacji dotyczące społecznych determinant gustów estetycznych. Jednocześnie od czasów prowadzonej w latach 70. dyskusji o kulturze wyższej, popularnej i masowej (m.in. Gans 1999) literatura popularna i jej recepcja zaczęła nabierać nowych sensów aksjologicznych i funkcji społecznych (Krajewski 2003). Upowszechnienie wyższego wykształcenia, podniesienie poziomu życia, procesy globalizacji i demokratyzacja uczestnictwa w kulturze z wykorzystaniem nowych mediów, wreszcie nowe formy kapitału kulturowego (Priour, Savage 2013) powodują, że społeczne dystynkcje gustów estetycznych stają się coraz bardziej elastyczne. W efekcie osoby o wyższym kapitale kulturowym nie ograniczają się tylko do uczestnictwa w kulturze wyższej – pojawia się „wszystkożerność” (Petersen, Kern 1996). Oznacza to większą otwartość na kulturę popularną, mniej krytyczny, relatywny, bardziej inkluzyjny do niej stosunek.

Przedstawiam poniżej, jakie obiegi książek można wyodrębnić na podstawie struktury wyborów czytelniczych i najliczniej czytanych typów książek na podstawie wyników badań czytelnictwa BN oraz wskazuję zaobserwowane związki między strukturą społeczną i demograficzną a gustami czytelniczymi.

Lektury w społecznych obiegach książki

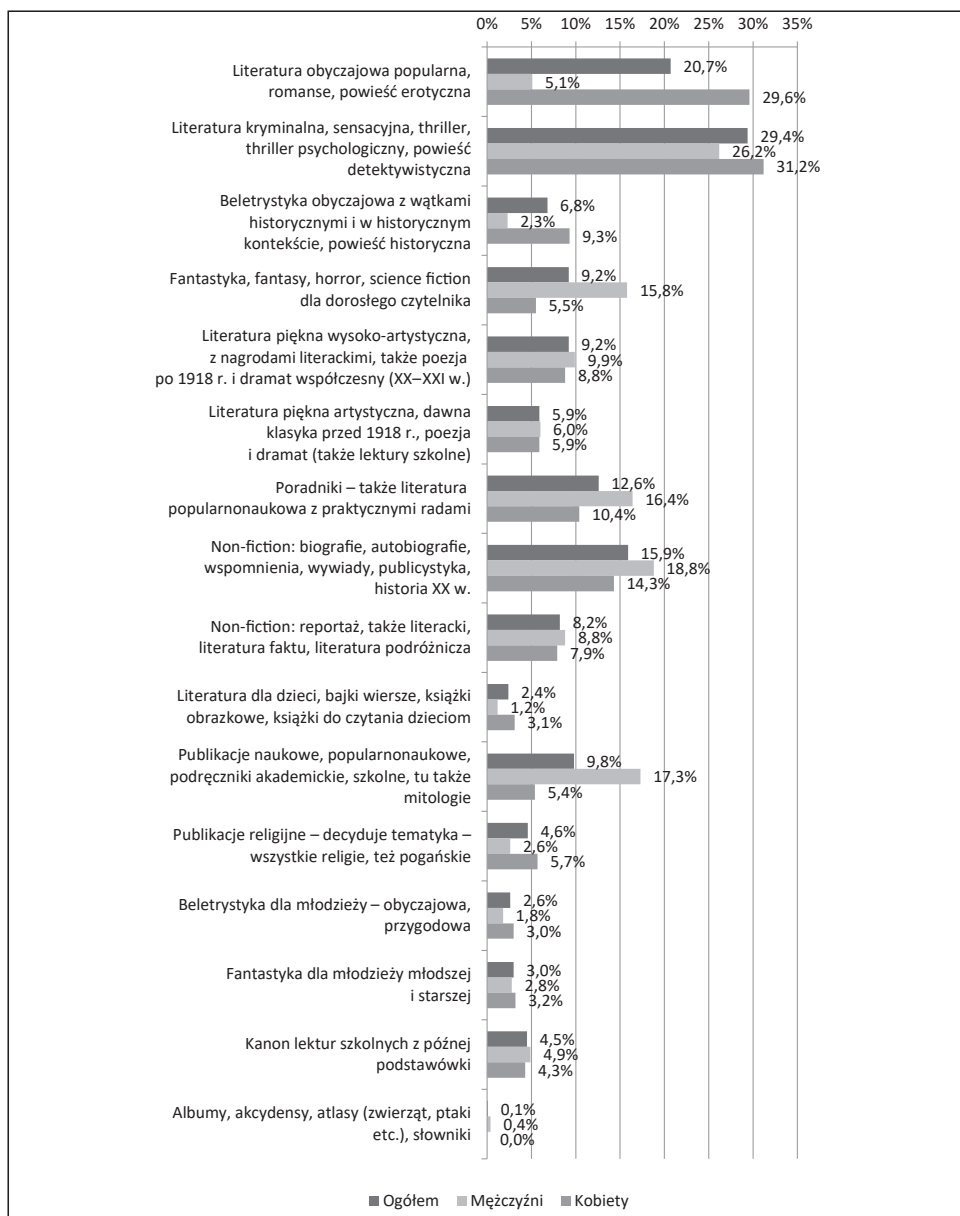
Wybory czytelnicze Polaków zostały w 2020 i 2021 roku, zgodnie ze stosowaną metodologią badań czytelnictwa BN (Zasacka 2020: 104–105), poddane szczegółowej analizie. Przyjrano się ich tematyczno-genologicznemu zróżnicowaniu. Wyróżniono 16 rozłącznych kategorii opisujących strukturę czytanych książek (Zasacka, Chymkowski 2022: 29). Pytanie miało charakter otwarty, a odpowiedzi były kodowane „metodą sędziów kompetentnych”. Wyodrębnione typy książek powstały jako wypadkowa kryteriów literaturoznawczych oraz estetyczno-formalnych, krytyki literackiej i wieloletnich doświadczeń badań czytelnictwa dorosłych Polaków, młodzieży i dzieci, które dokumentują sposoby opisywania książek przez samych czytelników i ich wyobrażeń o czytanych lekturach, aktualizowanych danymi z rynku książki, m.in. o nowościach trafiających do społecznego obiegu czytelniczego. Uwzględniana jest nie tylko perspektywa eksperta, ale też czytelnika, a także kontekst sytuacji komunikacyjnej, w której odbywa się lektura, np. w ramach obowiązku szkolnego.

Hans Robert Jauss (Jauss 1975) wprowadził często wykorzystywane w nauce o literaturze pojęcie „horyzontu oczekiwań”, które ma zastosowanie w zrozumieniu idei gatunku literackiego. W przyjętym tu ujęciu gatunek literacki, za Michałem Głowińskim (Głowiński 2013: 19–21), jest obserwowany w kontekście komunikacyjnym, gdzie „[...] jest ważnym czynnikiem określającym relacje z odbiorcą, wpływającym na nie w rozmaitych uwikłaniach. Jest on bowiem nie tylko systemem określającym strukturę wypowiedzi, jest także czynnikiem kształtującym odbiór” (Głowiński 2013: 19). Gatunek posiada cały kompleks oczekiwań czytelniczych. Głowiński podkreśla, że wynika to z tego, że jest przez czytelnika rozpoznawalny i niesie za sobą postać uschematyzowaną, uproszczoną utworu literackiego, tego, co może się w nim spodziewać. Z kolei oczekiwania odbiorcy wobec gatunku oferowanej przez niego czytelniczej sytuacji komunikacyjnej zależy od kulturowych kompetencji czytelnika, od indywidualnych właściwości odbiorcy, w tym także jego wykształcenia (Głowiński 2013: 19–21).

Prezentacja wyborów czytelniczych, uporządkowanych według przyjętego kryterium, pozwala na szczegółowy wgląd w rozkład frekwencji poszczególnych typów książek i w ich ramach wybieranych tytułów oraz reprezentowanej przez nie tematyki. Kompletna mapa czytelniczych wyborów identyfikuje najpoczytniejsze tytuły, ich autorów oraz najchętniej czytane przez Polaków typy książek. Ta sama metoda wyodrębniania czytanych autorów pozwala na obserwację trendów w społecznych preferencjach lekturowych.

Według najpoczytniejszych typów książek (wykres 3) i cech społeczno-demograficznych ich czytelników wyróżniam społeczne obiegi książek o największym zasięgu czytelniczym uchwycone w badaniach stanu czytelnictwa. Obserwując poczytność różnych typów książek można wyróżnić najważniejsze obiegi: gatunkowy,

klasycyzno-szkolny, artystyczny, młodzieżowy, literatury fantastycznej, poradnikowy, dokumentalny, religijny, naukowo-specjalistyczny. W prezentowanych analizach ograniczyć się do dwóch mających największe publiczności czytelnicze.

Wykres 3. Najpoczytniejsze typy książek w 2021 roku z podziałem na płeć, N=675 (kobiety n=428; mężczyźni n=428)

Źródło: Biblioteka Narodowa (Zasacka, Chymkowski 2022: 37).

Pierwszy to obieg **popularnej literatury gatunkowej**, który obejmuje jeszcze dwa obiegi – **powieści sensacyjno-kryminalnych oraz romansowo-obyczajowych łącznie z powieściami obyczajowymi, których fabuła rozgrywa się historycznym kontekście** (wykres 3). Nie oznacza to, że czytelnicy takiej literatury nie bywają zainteresowani i innymi publikacjami czy literaturą artystyczną. Kolejne edycje badań czytelnictwa wśród osób powyżej 15 roku życia dowodzą, że najpoczytniejszymi typami książek są właśnie te dwa gatunki (Zasacka, Chymkowski 2022: 39). Jednak każdy z tych obiegu literatury gatunkowej ma inną publiczność czytelniczą i inne atrybuty opisujące sam obieg czytelnicy.

Obieg literatury sensacyjno-kryminalnej coraz mocniej jest reprezentowany w polskiej kulturze czytelniczej. W 2021 roku aż 29% czytelników zadeklarowało, że czytało co najmniej jedną tego typu książkę, o 5% więcej niż w 2020 roku. Populacja czytelników literatury kryminalnej wyróżnia się powszechnością – uczestniczą w niej osoby z różnych środowisk społecznych, niezależnie od płci bądź miejsca zamieszkania. Są to jednak częściej osoby aktywne zawodowo w wieku 25–59 lat. Choć stosunkowo nieliczna jest grupa czytelników o wykształceniu zasadniczym zawodowym, to i wśród takich osób aż 40% to czytelnicy literatury kryminalnej, co trzeci zaś czytelnik z wyższym wykształceniem zadeklarował lekturę książek tego typu.

Głównym motywem fabularnym literatury kryminalnej jest zbrodnia i rozwiązywanie związanej z nią zagadki. Nie tylko uczestnictwo czytelnika w prowadzonym śledztwie, ale też jego konteksty społeczno-obyczajowe są istotne (Czubaj 2010; Chłosta-Zielonka 2013). W szerszym obiegu czytelniczym znajdujemy przede wszystkim współczesną powieść kryminalną, i to tę najnowszą. Mamy tu do czynienia ze skonwencjonalizowanymi formami literackimi, jednak schematy podgatunków ulegają przemianom i procesom hybrydyzacji (Wróblewska 2011; Gemra 2014). Thriller psychologiczny i prawniczy, powieść sensacyjno-szpiegowska, detektywistyczna historia w stylizacji historycznej są zwielokrotniane w cyklach powieści z wspólnym protagonistą: detektywem, policjantem, prokuratorem etc. Klasyka prozy *noir* (Stasiewicz 2021: 27–32) staje się źródłem przechwytywanych i powielanych schematów fabularnych, której znakiem rozpoznawczym jest samotny główny bohater, wyalienowany z otoczenia, przeżywający graniczne momenty życia. Kryminalna *pulp fiction* mocno jest zanurzona w kulturze popularnej i o jej popularności często decyduje transmedialność literatury i filmu. Coraz wyraźniej w prozie kryminalnej czytanej w ostatnich sezonach obecne są groza i okrucieństwo, bohaterami bywają seryjni mordercy (Olkusz 2014: 99–115), przykładem mogą być chętnie czytane powieści Maxa Czornyja i Remigiusza Mroza. Problematyka społeczna, którą wyraźnie wprowadził kryminał skandynawski, stając się wręcz narzędziem krytyki kapitalizmu i braku społecznego bezpieczeństwa (Machalica 2013: 53–74), rzadziej trafia do polskiego kryminału. W ostatnich sezonach czytelniczych uchwyconych w badaniu najpoczytniejsza z autorów tego nurtu jest Camilla Läckberg, (np. w 2021 wymieniano szereg jej tytułów, m.in. *Kamieniarz*, *Ofiara losu*, *Księżniczka z lodu*). Również stałą publiczność czytelniczą posiada Jo Nesbø. Läckberg, jako reprezentująca *Nordic noir*, inspirowane wzorami amerykańskich powieści detektywistycznych z Philipem Marlowe’em na czele, mających cechy prozy *hardboiled* (Stougaard-Nielsen 2016; Stasiewicz 2021).

Kolejna odmiana tego typu książek to thriller psychologiczny, który na stałe zyskał swoich odbiorców i naśladowców. Dobrym przykładem jest rekord (w 2016) poczytności *Dziewczyny z pociągu* Pauli Hawkins (pierwsze wydanie z 2015, drugie z 2016 – równoległe z wersją filmową), który zapoczątkował modę czytelnictwem na ten podgatunek (Koryś i in. 2017). Kluczowe znaczenie dla masowości obiegu tej powieści miała jej ekranizacja.

W badaniu z 2020 i 2021 roku wśród najpoczytniejszych autorów będących w masowym obiegu czytelnictwem pojawił się, znany już od lat Harlan Coben (Zasacka, Chymkowski 2022: 35), mistrz thrillera o rodzinie z przedmieścia, piszący historie o tym, jak życiowe marzenia spełniają się, aby przemienić się w koszmar². Jego powieści są szczególnie chętnie ekranizowane w serialach telewizyjnych, stają się wzorem także dla wielu polskich autorów. W 2021 roku aż 4% czytelników (zaraz za Remigiuszem Mrozem) sięgnęło po jakąś jego książkę, najczęściej był to najnowszy tom: *Mów mi Win*, wymieniano jeszcze m.in. *W głębi lasu* oraz *Nie mów nikomu*. Utwory Cobena, autora starającego się co roku wydać jedną powieść, doskonale spełniają oczekiwania czytelnice powieści z suspensem, z akcją pełną napięcia i zaskakujących zwrotów, gdzie okazuje się, że ofiara zabójstwa nadal żyje, a mroczna przeszłość powraca.

Należy odnotować, że w ciągu ostatnich lat (od 2016) systematycznie poszerza się grupa polskich twórców obecnych w tym obiegu czytelnictwem. Jeśli w latach 90. i na początku XXI wieku wśród wyborów czytelnictwem dominowali autorzy obcy (Straus 2006), obecnie rodzimi pisarze skutecznie konkurują z nimi popularnością. Bezprecedensowa jest obecnie poczytność kilkudziesięciu powieści Remigiusza Mroza. Autor ten pojawił się w 2017 roku w pierwszej trójce (Zasacka, Chymkowski 2022: 35) najpoczytniejszych autorów, obok Stephena Kinga i Henryka Sienkiewicza, aby rok potem osiągnąć rekordowo szeroki zasięg czytelnictwem. W efekcie Mróz od 2019 roku utrzymuje się na pozycji najczęściej czytanej w Polsce autora – w 2021 osiągając aż 6,5% czytelników, którzy deklaruowali lekturę jego powieści. Prezentowane tu wyniki badania społecznego zasięgu książki mają charakter ilościowy i nie pozwalają nam na wyjaśnienie, dlaczego Polacy tak cenią Mroza. Czytelnicy najczęściej wymieniali thrillery prawnicze tworzące cykl z Joanną Chyłką, m.in. takie tytuły: *Kasacja*, *Egzekucja*, *Inwigilacja* oraz cykl z komisarzem Wiktorem Forstem a zwłaszcza najliczniej czytana w 2021 roku powieść *Przepaść* (1,4% czytelników).

Z polskiej twórczości, oprócz fenomenu Mroza, do szerszego obiegu czytelnictwem skutecznie rywalizując z obcymi bestsellerami (co po raz pierwszy odnotowano w 2016 roku), przebiły się tylko powieści Katarzyny Bondy (*Lampiony*, *Okularnik*, *Pochłaniacz*, *Florystka*). Jest to przykład zmiany w społecznym obiegu tego gatunku: coraz szybciej i liczniej w krąg największej poczytności wkraczają polskie nowości wydawnicze. Polska literatura kryminalna zwraca uwagę szeroką paletą odmian i podgatunków poszukujących modnych wątków fabularnych. Znajdujemy w tym bogatym zbiorze bardzo różnorodną prozę: realistyczną groteskę Joanny Chmielewskiej, powieści w dekoracjach wczesnego PRL-u Zbigniewa Miłoszewskiego czy historycznych

² Zob. <https://www.nytimes.com/2021/03/10/books/harlan-coben-win.html>; <https://www.spectator.co.uk/article/harlan-coben-on-david-foster-wallace-writing-the-perfect-book-and-becoming-a-netflix-sensation/> [dostęp: 19.11.2023].

Marka Krajewskiego, thrillery Agnieszki Pietrzyk, wreszcie utwory najmłodszego pokolenia twórców: kryminały psychologiczne w społecznym kontekście Katarzyny Puzyńskiej, Alicji Sinickiej thriller w ujęciu realistycznym, Wojciecha Chmielarza (cykl gliwicki, o komisarzu Jakubie Mortce, zekranizowane *Żmijowisko* i in.)

Obieg literatury obyczajowo-romansowej

Drugi typ literatury cieszący się dużą popularnością wśród czytelników to proza obyczajowo-romansowa, skierowana przede wszystkim do czytelniczek – literatura ta najczęściej jest pisana przez kobiety, z perspektywy kobiety i dla kobiety. Centralną osią historii opisywanych w schemacie melodramatu są losy związku między nią a nim – a oś fabularną stanowią opisy relacji międzyludzkich, zwłaszcza miłosnych i erotycznych. To, co jest tłem i składa się na klimat opowiadanych historii, decyduje o odmianach romansów.

Niezależnie od cech specyficznych twórczości poszczególnych autorów (a częściej autorek, których w wyborach czytelniczych jest kilkadziesiąt) obieg ten wyznaczają określone potrzeby czytelnicze – opisała je szczegółowo Janice Radway w swoim studium czytelniczek romansów (Radway 1991). Są to, jak ujmuje rzecz Tania Modleski, „narracyjne przyjemności”, które czytelniczki potrafią czerpać z czytanych melodramatów (Modleski 2008: 95–100). Radway analizuje korelacje między strategiami interpretacyjnymi czytelniczek romansów, sposobami tworzenia przez nie znaczeń a zbiegami narracyjnymi stosowanymi przez autorów tej prozy (Radway 1991: 180–220). Ta zgodność oczekiwań czytelniczych z satysfakcją, jaką przynosi lektura romansu, zapewnia zrealizowanie określonych potrzeb, podtrzymując tym samym zainteresowanie kolejną lekturą.

Literatura romansowo-obyczajowa był to w 2021 roku wybór co czwartego czytelnika, przede wszystkim czytelniczek – 36% i tylko 4% mężczyzn deklarujących czytanie książek. Czytelniczkami były kobiety częściej w wieku powyżej 25 roku życia, mające zwykle wyższe wykształcenie, częściej też mieszkające w średnich miastach, czytające dużo i chętnie, zwłaszcza popularne powieści obyczajowe.

Z literatury obcej na listach najpoczytniejszych autorów tego typu literatury powtarza się dwójka bardzo płodnych autorów, których tytuły wielokrotnie wznawiano. Pierwsza to Danielle Steel, wydająca książki od przeszło pół wieku, a czytana w Polsce od początku lat 90. autorka romansów o kobietach z wyższych sfer, w których tło stanowią eleganckie apartamenty, bale debutantek, drogie hotele etc. Drugi to Nicholas Sparks, również chętnie czytany od lat, autor wzruszających romansów, „wyciskaczy łez” (m.in. *List w butelce*, *Pamiętnik*, *Jedno życzenie*).

Wśród utworów w tym typie znajduje się nurt literatury erotycznej i to ona znalazła swoją reprezentację wśród najpoczytniejszych tytułów trafiających do masowego obiegu czytelniczego. W edycji badania z 2012 roku pojawiła się E.J. James, autorka rekordowo popularnego cyklu powieści erotycznych³, wspieranego ekranizacją filmową.

³ Są to: *50 Twarzy Greya*, Sonia Draga 2012; *Ciemniejsza strona Greya*, Sonia Draga 2012; *Nowe oblicze Greya*, Sonia Draga 2013; *Grey. Pięćdziesiąt twarzy Greya oczami Christiana*, Sonia Draga 2015.

James pojawiła się najpierw na czele peletonu poczytnych romansów (0,5% czytelników) (Chymkowska, Koryś 2014: 135), dwa lata później trafiła na szczyt rankingu poczytności, tuż za Henrykiem Sienkiewiczem, aby dzięki kolejnemu tomowi sequela utrzymać się w 2016 roku na tej samej pozycji. Powieść oryginalnie tworzona była jako fan-fiction – stanowi odbicie grupowej fantazji i wyobrażeń realnych czytelniczek. Eva Illouz w swoim studium poświęconym powieści *Pięćdziesiąt twarzy Greya* analizuje przyczyny tego sukcesu czytelniczego i przedstawia utwór jako kulturową fantazję na temat deprywacji miłości i seksualności, deficytów autonomii i nadmiaru rywalizacji we współczesnym społeczeństwie. Poszukując przyczyn niebywałej popularności tej książki, dowodzi, że stanowi ona ukrytą instrukcję, jak naprawiać relacje pełne przemocy i dominacji (Illouz 2015). Według opinii Illouz, mimo że w powieści akcent jest położony na seksualność i seks, w istocie jest to opowieść o zwyczajnym staromodnej, „dziarskiej dziewczyny” nad pięknem i seksownością (Illouz 2015: 80–90). Tę modę czytelniczą kontynuowała polska autorka Blanka Lipińska, której bestsellerowa powieść *365 dni* (oraz jej kontynuacja: *Ten dzień*) zdobyła błyskawiczne powodzenie wśród czytelników objętych badaniem w 2018 roku. Czytelniczym zainteresowaniem wyróżniła się jeszcze jedna grupa powieści: są to zawierające wątki erotyczne historie autorstwa Laili Shukri, opisujące związki Polek z muzułmanami (m.in. *Jestem żoną szejka*).

Najwięcej czytanych powieści obyczajowych należy do polskich autorek. Polska proza obyczajowa to najczęściej realistyczne przedstawienie współczesnego świata codziennego, kobiecych pragnień odmiany losu i poszukiwania szczęścia; opowieści te często zawierają w tle rodzinne tajemnice lub kryminalne zagadki. Bohaterki znajdują miłość, która przynosi odmianę w ich życiu, a okoliczności jej towarzyszące niekoniecznie są prawdopodobne, ważne, że udaje się w końcu przełamać piętrzące się bariery przeszkadzające w szczęściu protagonistek. Bohaterki literackie to kobiety pragnące miłości, które wywodzą się z różnych światów społecznych, m.in. samotna matka, wiejska nauczycielka, sprzedawczyni w kwaciarni, pracownica wielkiej korporacji, pisarka, dziennikarka, sportsmenka etc. (Zasacka, Chymkowski 2022). Scenografia, w której rozgrywają się ich historie, jest urozmaicona, choć solidnie ułożona w polskich realiach: od życia w bloku w dużym mieście, w domku na przedmieściach, w rodzinnym domu nad jeziorem, po wakacyjny pensjonat. Czytane powieści stanowią bardzo bogaty zbiór; wśród ich autorek znalazły się m.in. Katarzyna Grochola (np. *Trzepot skrzydeł*), Anna Ficner-Ogonowska (*Krok do szczęścia*), Krystyna Mirek (*Złoty płatek śniegu*), Gabriela Gargaś (seria *Zostań Moim Aniołem*), Monika Szwaja (*Romans na receptę*), Magdalena Witkowska (*Ballada o Ciotce Matyldzie*) i wiele innych.

Analizując strukturę wyborów czytelniczych, podobnie jak w 2019 roku wyróżniono oddzielny **typ beletrystki obyczajowej – powieść historyczną**. W tym typie literatury umieszczono klasyczną powieść historyczną, ale też powieści obyczajowe pisane współcześnie i wprowadzające do fabuły rozbudowane tło i wątki historyczne, starające się zrekonstruować w świecie przedstawionym określoną epokę z przeszłości. Powieści historyczno-obyczajowe zyskały w 2021 roku zainteresowanie 7% osób deklarujących czytanie książek (wykres 3). W spektrum tematycznym powieści z tem historycznym, które znalazły się w obiegu, wyróżniają się wydarzenia XX wieku. Najliczniej czytane są powieści, których akcja rozgrywa się na tle wydarzeń II wojny

światowej, szczególnie opowieści inspirowane wspomnieniami osób, które przeżyły obóz zagłady. Wcześniej w obiegu czytelniczym obecne były historie o tej tematyce, jednak w tym przypadku mamy do czynienia z nowym nurtem prozy: romansem z happy endem rozgrywającym się w obozie koncentracyjnym, który zapoczątkowała powieść *Tatuażysta z Auschwitz* Heather Morris, zyskując w 2018 roku szeroką publiczność czytelniczą. Nowe oczekiwania czytelnicze zostały zbudowane dzięki modzie czytelniczej, jaką przyniosła popularność książki Morris, a wykreowały i podtrzymywały je kolejne poczytne historie. W efekcie w 2021 roku jedna z takich publikacja, powieść o tematyce obozowej autorstwa Magdy Knedler *Położna z Auschwitz*, zdobyła aż 1,6% czytelników i pojawiła się w pierwszej piątce najpoczytniejszych utworów. Jest to fikcyjna historia inspirowana losem Stanisławy Leszczyńskiej, która podjęła się pracy położnej w obozie koncentracyjnym.

Kolejna grupa poczytnych powieści opisuje losy Polaków na tle wydarzeń XX wieku, w latach II wojny światowej, na uchodźctwie, zesłaniu, potem w czasach powojennych, w PRL. Najwięcej czytelników historii o tej tematyce znalazła proza Albeny Grabowskiej, najpoczytniejsza była, również sfilmowana, trylogia *Stulecie Winnych* – saga poświęcona historii wielopokoleniowej rodziny, oraz powieść *Matki i córki*, gdzie bohaterkami literackimi są cztery kobiety, których losy są splątane z historią XX wieku.

Podsumowanie

Ogólnopolskie badania społecznego zasięgu książki przynoszą wyniki, które składają się na trendy opisujące postawy i aktywność czytelniczą. Najważniejszy trend pokazuje, że średnio 37% Polaków czyta książki. Wśród czytelników książek najczęściej jest kobiet, osób z wyższym wykształceniem i mieszkańców miast powyżej 500 tysięcy oraz osób, których bliscy: znajomi lub członkowie rodziny także czytają książki.

W przedstawionych analizach ograniczono się do obiegu czytelniczych mających największy zasięg, w efekcie dotyczących głównie literatury beletrystycznej, pomijając obieg artystyczny, obejmujący wybory współczesnej literatury wysokoartystycznej, czy obieg klasyczo-szkolny należący do czytelników klasyki literatury polskiej, w tym także lektur szkolnych, bądź też młodzieżowy, gdzie trafiają autorzy literatury fantastycznej, przede wszystkim skierowanej do niedorośłego odbiorcy, jak J.K. Rowling.

W obiegu czytelniczym w Polsce dominuje fikcjonalna literatura gatunkowa. Najchętniej czytana jest literatura kryminalna, niezależnie od płci, przez osoby wywodzące się z różnych światów społecznych, z wyższym wykształceniem i o bogatej biografii czytelniczej, a także czytających książki mężczyźni mających wykształcenie najwyżej zasadnicze zawodowe, będących sporadycznymi czytelnikami. Literatura kryminalna więc (i coraz częściej jest to twórczość polskich autorów) oferuje teksty kultury, których recepcja łączy najszerze kręgi społeczne Polaków. Należy podkreślić zjawisko bezprecedensowej poczytności twórczości Remigiusza Mroza, które wymagałoby pogłębiomych badań jakościowych analizujących procesy rezonansu czytelniczego i znaczenia społecznych interakcji wzmacniających obieg czytelniczy jego powieści.

Drugi obieg czytelniczy, chwytający prozę obyczajowo-romansową i obyczajowo-historyczną, to łącznie wybór co czwartego czytelnika, a w szczególności czytelniczek.

Ten obszar literacki mieści się w strefie tradycyjnie wyznaczonej prozie romansowo-obyczajowej – wokół relacji miłosnych, problemów w związku i w rodzinie. Pierwszoplanowa jest też perspektywa kobiecej protagonistki poszukującej szczęścia. Jest to literatura konsekwentnie skierowana do czytelniczek i podtrzymuje istniejące wyobrażenia czytelnicze związane z melodramatem. Wyraźna jest trajektoria odrębnych kobiecych potrzeb czytelniczych budowanych już w okresie dorastania (Zasacka 2020: 95–201; Christian-Smith 2004) i kontynuowanych w wieku dojrzałym.

Czynnikiem najszybciej przyspieszającym tempo społecznego obiegu beletrystyki jest jej remediacja, zwłaszcza ekranizacja filmowa. Możemy tu wymienić szereg świadectw działania tego mechanizmu. Obecnie dobrym przykładem cyrkulacji w takim obiegu jest poczytność Harlana Cobena, kilka lat temu Pauli Hawkins czy E.L. James bądź Blanki Lipińskiej. Są to dowody obiegu nowości i bestsellerów z kultury popularnej, będące egzemplifikacją globalizacji gustów i efektywności mechanizmów marketingu tego typu literatury.

Bibliografia

- Ankudowicz Janusz. 1982. Publiczność literacka – publiczność czytająca (kilka uwag o badaniach czytelnictwa). W: *Publiczność literacka*. Stefan Żółkiewski, Maryla Hopfinger (red.). Wrocław. 105–120.
- Biedrzycki Krzysztof, Dobosz-Leszczyńska Wioletta, Burski Jan. 2021. Rozumienie czytanego tekstu. W: *PISA 2018: czytanie, rozumienie, rozumowanie*. Michał Sitek, Elżbieta B. Ostrowska (red.). Warszawa. 39–129. https://pisa.ibe.edu.pl/wp-content/uploads/2020/03/PISA_2018_wyniki_raport.pdf [dostęp: 10.03.2023].
- Brzezińska Anna. 1987. Gotowość do czytania i pisanie i jej rozwój w wieku przedszkolnym. W: *Czytanie i pisanie – nowy język dziecka*. Anna Brzezińska (red.). Warszawa. 30–38.
- Bolter Jay David. 2014. *Przestrzeń pisma. Komputery, hipertekst i remediacja druku*. Aleksandra Małecka, Michał Tabaczyński (przeł.). Kraków.
- Burton David, Hamilton Mary, Ivanič Roz. (red.). 2000. *Situated Literacies. Reading and writing in context*. London – New York.
- Chałasiński Józef. 1938. *Młode pokolenie chłopów. Procesy i zagadnienia kształtowania się warstwy chłopskiej w Polsce*. T. 3. Warszawa.
- Chartier Roger. 2019. Od historii książki do historii kultury piśmiennej. W: *Czy książki wywołują rewolucje? Szkice z historii książki, lektury i kultury piśmiennej*. Paweł Rodak (red.). Magda Rodak (przeł.). Warszawa. 262–282.
- Chłosta-Zielonka Joanna. 2013. „Zamiast powieści obyczajowej: cechy współczesnej polskiej powieści sensacyjnej”. *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna* 9. 87–98.
- Christian-Smith Linda K. 2004. (red.). *Texts of desire: essays on fiction, femininity and schooling*. New York – London.
- Chymkowski Roman, Zasacka Zofia. 2023. „Czytanie książek – korelaty wykluczenia”. *Rocznik Kultury Polskiej*. 113–122.
- Chymkowski Roman, Zasacka Zofia. 2021. Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 roku. Warszawa. <https://bn.org.pl/download/document/1621420376.pdf> [dostęp: 19.11.2023].
- Cordón-García José-Antonio, Alonso-Arévalo Julio, Gómez-Díaz Raquel, Linder Daniel. 2013. *Social reading: platforms, applications clouds and tags*. Oxford.

- Cywiński Bohdan. 1971. *Rodowody niepokornych*. Warszawa.
- Czubaj Mariusz. 2010. *Etnolog w Mieście Grzechu. Powieść kryminalna jako świadectwo antropologiczne*. Gdańsk.
- Dawidowicz-Chymkowska Olga, Michalak Dominika. 2015. *Stan czytelnictwa w Polsce w 2012 roku: transmisja kultury pisma*. Warszawa.
- Felski Rita. 2016. *Literatura w użyciu*. Joanna Borkowska i in. (przeł.). Poznań.
- Fiske John. 2006. *Understanding Popular Culture*. London.
- Gans Herbert J. 1999. *Popular culture & high culture: an analysis and evaluation of taste*. New York.
- Gemra Anna. (red.). 2014. *Literatura kryminalna. Śledztwo w sprawie gatunków*. Kraków.
- Głowiński Michał. 2013. *O gatunkach literackich – po latach*. W: *Tradycja i przyszłość genealogii*. Dariusz Kulesza (red.). Białystok. 13–24.
- Godlewski Grzegorz. 2008. *Słowo – pismo – sztuka słowa. Perspektywy antropologiczne*. Warszawa.
- GUS. 2022. *Ludność według cech społecznych – wyniki wstępne NSP 2021*. https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6494/2/1/1/ludnosc_wedlug_ceil_spolecznych_-_wyniki_wstepne_nsp_2021.pdf [dostęp: 19.11.2023].
- Jauss Herbert R. 1975. „Der Leser als Instanz einer neuen Geschichte der Literatur”. *Poetica* 7, 3–4. 325–344.
- Jones Jeffrey M. 2022. *Americans reading fewer books than in the past*. <https://news.gallup.com/poll/388541/americans-reading-fewer-books-past.aspx> [dostęp: 2.08.2023].
- Kobus Aldona. 2018. *Fandom. Fanowskie modele odbioru*. Toruń.
- Kondek Stanisław Adam. 1999. *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*. Warszawa.
- Kortas Weronika. 2017. „*Social reading* w kontekście nowych technologii: historia, rodzaje, projekty”. *Toruńskie Studia Bibliologiczne* 2, 19. 211–240. DOI: 10.12775/TSB.2017.024.
- Koryś Izabela, Michalak Dominika, Zasacka Zofia, Chymkowski Roman. 2017. *Stan czytelnictwa w Polsce w 2017*. Warszawa. <https://www.bn.org.pl/download/document/1535441771.pdf> [dostęp: 2.08.2023].
- Kraaykamp Gerbert. 2003. „Literary socialization and reading preferences. Effects of parents, the library, and the school.” *Poetics* 31. 235–258.
- Krajewski Marek. 2003. *Kultury kultury popularnej*. Poznań.
- Lahire Bernard. 2008. „The individual and the mixing of genres: Cultural dissonance and self-distinction”. *Poetics* 36, 2–3. 166–188. DOI: 10.1016/j.poetic.2008.02.001.
- Lalewicz Janusz. 1985. *Socjologia komunikacji literackiej. Problemy rozpowszechniania i odbioru literatury*. Wrocław.
- Long Elisabeth. 2012. „O społecznej naturze czytania”. *Teksty Drugie* 6(138). 136–166.
- Logan Sarah, Johnston Rhona. 2009. „Gender differences in reading ability and attitudes: examining where these differences lie”. *Journal of Research in Reading* 32, 2. 199–214. DOI: 10.1111/j.1467-9817.2008.01389.x.
- Machalica Bartosz. 2013. *Kryminalne zagadki kapitalizmu. Szwedzkie powieści kryminalne jako narzędzie krytyki społecznej*. W: *Kulturowo-polityczny AVATAR? Kultura jako obszar konfliktów i wzorów społecznych*. Piotr Żuk (red.). Warszawa.

- Maryl Maciej. 2010. „Technologie literatury. Wpływ nośnika na formę i funkcje przekazów literackich.” *Pamiętnik Literacki* 2. 157–178. <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/81275/edition/63316/content?&ref=struct&meta-lang=pl> [dostęp: 19.11.2023].
- Mauersberg Stanisław, Walczak Marian. 2005. *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej (1944–1956)*. Warszawa.
- Mirra Nicole, Morrell Ernest, Filipiak Danielle. 2018. „From Digital Consumption to Digital Invention: Toward a New Critical Theory and Practice of Multiliteracies”. *Theory Into Practice* 57(1). 12–19. DOI: 10.1080/00405841.2017.1390336.
- Modleski Tania. 2008. *Loving with a vengeance. Mass-produced fantasies for women*. 2nd ed. New York – London.
- Olkusz Ksenia. 2014. „Opisać zło. Motyw seryjnego zbrojcy w najnowszej europejskiej literaturze kryminalnej (na wybranych przykładach)”. *Acta Universitatis Wratislaviensis* 3633. *Prace Literackie LIV*. 99–115.
- Petersen Richard A., Kern Roger M. 1996. „Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore”. *American Sociological Review* 61, 5. 900–907. DOI: 10.2307/2096460.
- Prieur Annick, Savage Mike. 2011. „Updating cultural capital theory: A discussion based on studies in Denmark and in Britain”. *Poetics* 36, 6. 566–580. DOI: 10.1016/j.poetic.2011.09.002.
- Radway Janice A. 1991. *Reading the romance. Women, patriarchy, and popular literature*. Chapel Hill – London.
- Rosenblatt Louise M. 1994. *The reader, the text, the poem. The transactional theory of the literary work, with a new preface and epilogue*. Carbonville – Edwardsville.
- Rotterberg Scott. 2015. „Budowanie wspólnoty wokół literatury elektronicznej”. *Teksty Drugie* 3(153). 135–155. <http://rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=62469&from=publication> [dostęp: 25.03.2023].
- Siekierski Stanisław. 2000. *Czytania Polaków w XX wieku*. Warszawa.
- Stasiewicz Piotr. 2021. *Sześć odcieni. Szkice o klasykach czerni powieści noir*. Kraków.
- Stougaard-Nielsen Jakob. 2016. „Nordic noir in the UK: the allure of accessible difference”. *Journal of Aesthetics & Culture* 8(1). DOI: 10.3402/jac.v8.32704.
- Straus Grażyna. 2006. *Czytelnictwo książek na przełomie tysiącleci*. W: *Ludzie i książki: studia historyczne*. Janusz Kostecki (red.) Warszawa. 32–58.
- Trávniček Jiří. 2022. *Czeska republika czytelnicza. Generacje, fenomeny, życiorysy*. Kraków.
- Wolff Katarzyna. 2011. *Współczesny czytelnik – między mediatyzacją a indywidualizacją. Kilka refleksji o wspólnocie narracji lekturowych i ich głównych mechanizmach*. W: *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*. Anna Żbikowska-Migoń, Agnieszka Łuszpak (red.). Wrocław.
- Wróblewska Violetta. 2011. „Tendencje rozwojowe polskiej literatury kryminalnej po 1989 roku.” *Literatura i Kultura Popularna* 17. 127–145.
- Zasacka Zofia. 2020. „Czytelnictwo młodzieży szkolnej 2017”. *Rocznik Biblioteki Narodowej* 51. 11–242. DOI: 10.36155/RBN.51.00001.
- Zasacka Zofia, Chymkowski Roman. 2022. *Stan czytelnictwa książek w Polsce w drugim roku pandemii (2021–2022)*. Warszawa. <https://bn.org.pl/download/document/1656416398.pdf> [dostęp: 10.03.2023].
- Żółkiewski Stefan. 1973. *Kultura literacka 1918–1932*. Wrocław.

Streszczenie

Artykuł zawiera analizy oczekiwań i gustów czytelniczych oraz tematyczno-gatunkowej struktury deklarowanych wyborów lekturowych Polaków. Przedstawia najważniejsze trendy w aktywności czytelniczej oraz lektury książkowe mające najszerszy obieg czytelniczy, a także społeczno-demograficzne uwarunkowania preferencji czytelniczych Polaków. W artykule wykorzystano analizy wyników corocznego ogólnopolskiego badania społecznego zasięgu książki wśród Polaków w wieku powyżej 15 lat, realizowanego przez Bibliotekę Narodową, a zwłaszcza dwóch sondaży – z 2021 i 2022 roku.

Readers and the social circulation of books

Abstract

The article contains analyses of the reading expectations and reading tastes as well as the thematic and genre structure of Poles' declared reading choices. It presents the most important trends in reading activity and book reading choices with the widest reading circulation and socio-demographic determinants of Poles' reading preferences. The article uses the analysis of the results of the annual nationwide survey of the readership of books among Poles over the age of 15 carried out by the National Library, especially two surveys from 2021 and 2022.

Słowa kluczowe: społeczny obieg książki, gust czytelniczy, wybory lekturowe, literatura popularna, aktywność czytelnicza

Key words: social circulation of books, reading taste, reading choices, popular literature, reading activity

Zofia Zasacka – adiunktka w Bibliotece Narodowej. Zajmuje się socjologią literatury, a także socjologią młodzieży i edukacji, socjologią dzieci i dzieciństwa, badaniem rezonansu czytelniczego; prowadzi badania praktyk i postaw czytelniczych w różnych środowiskach społecznych, szczególnie wśród dzieci i młodzieży. Wybrane publikacje: *Czytelnicy zaangażowani na lekcji języka polskiego* (2022); *Fictional Characters as Representations of Adolescent Readers' Dreams* (2022); *Stan czytelnictwa w Polsce w drugim roku pandemii (2021–2022)* (2022); *Stan czytelnictwa w Polsce w 2022 roku* (2023, współautor Roman Chymkowski); *Książki i literatura w przedszkolach – początki socjalizacji do czytania* (2021); *Czytelnictwo młodzieży szkolnej 2017* (2020); *Playing and Reading Together The Beginnings of Literary Socialization* (2021); *My Friend Eeyore or to Be Like Coraline – Training in Reading Engagement* (2020); *Przyjemności z wyboru czytania* (2018); *Reading Satisfaction: Implications of Research on Adolescents' Reading Habits and Attitudes* (2016); *Czytelnictwo dzieci i młodzieży* (2014).

